

e-ISSN: 1694-8688

№1 (2) /2023

УДК: 910.3

DOI: [https://doi.org/10.52754/16948688_2023_1\(2\)_9](https://doi.org/10.52754/16948688_2023_1(2)_9)

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТОО ТОКОЙЛОРУ ЖАНА АЛАРДЫН ТУРИЗМДЕГИ МААНИСИ

ЎЗБЕКИСТАНДА ТЕМИРЖОЛ ТАРНСПОРТУНУН ӨНҮГҮШҮНҮН АЙМАКТЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

REGIONAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT IN UZBEKISTAN

Низамиев Абдурашит Гумарович

Низамиев Абдурашит Гумарович

Nizamiev Abdurashit Gumarovich

Ош мамлекеттик университетинин профессору
профессор., Ошский государственный университет
Professor., Osh state university
nizamiev@oshsu.kg

Турдиев Талай Исраилович

Турдиев Талай Исраилович

Turdiev Taalai Israilovich

Россия мамлекеттик социалдык университетинин Ош шаарындагы филиалынын директорунун орун басары, экономика илимдеринин доктору

заместитель директора филиала Российского государственного социального университета в г. Ош, доктор экономических наук

deputy director of the branch Russian State Social University in Osh, Doctor of Economic Sciences
tis27@mail.ru

Ташматова Зарина Ааматбековна

Ташматова Зарина Ааматбековна

Tashmatova Zarina Amatbekovna

Б.Сыдыковатындагы Кыргыз -өзбек эл аралык университети, Аккредитация жана билим берүү сапаты департаментинин методисти

методист Департамента аккредитации и качество образования, Кыргызско-узбекский международный университет имени Б.Сыдыкова

methodologist of the Department of Accreditation and Quality of Education, Kyrgyz-Uzbek International University named after B.Sydykov,
tashmatova.z@list.ru

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТОО ТОКОЙЛОРУ ЖАНА АЛАРДЫН ТУРИЗМДЕГИ МААНИСИ

Аннотация

Кыргызстандын территориясында таркалган токой массивдери экологиялык да, туристтик да мааниси бар. Макалада Кыргызстандагы токой ресурстарынын туристтик-рекреациялык сектордун өнүгүүсүнө тийгизген таасири талданды жана токой ресурстарынын туризмди жандандыруудагы чечүүчү ролу менен орду таасын көрсөтүлдү. Азыр Кыргызстанда мамлекет экологиялык маселелерге алгылыктуу көңүл бура албай жатат, себеби, экономикалык жактан күч-кубаты али жетишсиз. Декларациялар менен чектелген мамлекеттик саясат экологиялык коопсуздукту камсыздоо маселелерин приоритеттүү мүнөздө карай албай келет. Мына ошондуктан токой чарбасындагы колдонулбай келе жаткан мүмкүнчүлүктөргө көңүл бурса болот. Токой чарбасынын экономикалык потенциалын жогорулатуу жолдору аныкталды, туризмдин келечектүү багыттары такталды. **Ачкыч сөздөр:** токой ресурстары, туризм индустриясы, туристтик ресурстар, экономикалык натыйжа, экологиялык коопсуздук, экономикалык туруктуулук, “жашыл” экономика.

Горные леса кыргызстана и их значение в туризме

Mountain forests of Kyrgyzstan And their significance in tourism

Аннотация

Лесные массивы, распространенные на территории Кыргызстана, имеют как экологическое, так и туристическое значение. В статье проанализировано влияние лесных ресурсов Кыргызстана на развитие туристско-рекреационной сферы и показана решающая роль лесных ресурсов в оживлении туризма. Сейчас в Кыргызстане государство не в состоянии уделять достаточно внимания вопросам экологии, потому что его экономической мощи по-прежнему недостаточно. Государственная политика, ограниченная декларациями, не может рассматривать вопросы экологической безопасности в качестве приоритетных. Поэтому можно обратить внимание на неиспользованные возможности в лесном хозяйстве. Определены пути повышения экономического потенциала лесного хозяйства, уточнены перспективные направления туризма.

Abstract

Forest tracts, common on the territory of Kyrgyzstan, are of both ecological and tourist importance. The article analyzes the impact of the forest resources of Kyrgyzstan on the development of the tourism and recreational sphere and shows the decisive role of forest resources in the revival of tourism. Now in Kyrgyzstan, the state is not able to pay enough attention to environmental issues, because its economic power is still not enough. State policy, limited by declarations, cannot consider environmental safety issues as a priority. Therefore, it is possible to pay attention to unused opportunities in forestry. The ways of increasing the economic potential of forestry have been determined, promising areas of tourism have been clarified.

Ключевые слова: лесные ресурсы, индустрия туризма, туристские ресурсы, экономические показатели, экологическая безопасность, экономическая устойчивость, «зеленая» экономика.

Key words: forest resources, tourism industry, tourism resources, economic indicators, environmental safety, economic sustainability, “green” economy.

Киришүү

Туризм Кыргызстандын чарба структурасында жаны тармак болгонуна карабастан анын улуттук дүң продукциядагы үлүшү жылдан жылга өсүп (эгер ал көрсөткүч 1999-жылы 2,5% ды түзсө, 2003-жылы 3,7% га жетти), өлкөнүн социалдык-экономикалык өсүп-өнүгүүсүндөгү салымы көз көрүнөө байкалууда. 2003-жылы туристтик ишмердүүлүктөгү дүң продукт чыгаруу 6788,6 сомду түздү. Ал эми ошол эле жылы эл аралык туризмден 64,4 млн. америкалык доллар киреше ала алдык.

Мына ушуга байланыштуу келечекте туризм индустриясы Кыргызстандын эл чарба комплексинде айыл чарбасы, гидроэнергетика, түстүү металлургия сыяктуу приоритеттүү тармактардын катарына кирерин республикабыздын потенциалдуу табигый-туристтик ресурстары ачык далилдеп турат. Мында, албетте, өлкөбүздүн табигый көлдөрү, мөңгүлөрү,

жайлоолору, тоо чокулары, дарыялары, минералдык булактары менен катар жергебиздеги тоо токойлорунун мааниси зор экендигине талаш жок.

Изилдөөнүн материалдары жана усулдары

Тоо токойлорун изилдөө жана алардын туризмдеги маанисин ачып көрсөтүү боюнча илимий материалдар көп эмес. Бирок ага карабастан Антоненко О.В., Безруких В.А. [1], Куттубаева Т.А. [2], Турдиев Т.И. [3] ж.б. илимий изилдөөлөрүн атап кетүүгө болот.

Изилдөө жүргүзүүдө комплекстүү жалпы илимий жана географиялык усулдарды колдонууга аракет кылдык: монографиялык, аналитикалык, салыштырма-географиялык ж.б.

Натыйжалар жана талкуулар

Кыргызстандын тоо токойлору аянты боюнча салыштырмалуу чектүү болгону менен (жалпы аянты 1292,1 миң га) алар экологиялык-рекреациялык жактан дүйнөлүк маанидеги токойлор болуп саналат. Бул жерде КМШнын бардык грек токоюнун 56%ы, арча токойлорунун 60%ы, алманын 62%ы, мистенин 34%ы жайгашкан. Мындан тышкары карагай, алча, алмурут, бадам, долоно, чычырканак өңдүү дарак-бадалдардын кенири аянттары бар (бардыгы болуп дарактардын 143, бадалдардын 260 түрү таркалган).

Бирок, мурунку мезгилдерде Кыргызстанда, анын ичинде анын түштүк аймагында токойлор мындан да алда канча көп болгондугун тарыхый булактар далилдейт. Алсак, 1878-жылы орус академиги А.Ф.Мидлендорф Фергана өрөөнүнүн жаратылышын жана тарыхын изилдеп, «Очерки Ферганской долины» (1882-жылы) деген китеп жазган. Ошол китебинде окумуштуу VIII кылымдын башында арча, грек жаңгагы, ак чечек, өрүк, алма, мисте жана бадам токойлору бир гана тоолорду каптабастан, төмөнкү маданий оазистерге чейин жетип тургандыгын белгилеп өткөн. Академик Фергана өрөөнүн курчап турган тоолордогу токойлордун жырткычтык түрдө жок кылынуусун сындап, аларды сактап калуу учун 18 адамдан турган атайын токой көзөмөлүн уюштурууну сунуш кылган [4]. Бүгүнкү күндө токой байлыктарын миңдеген токойчулар коргой алышпай жаткан чакта ошол мезгилде андай чоң аймактын (Фергана өрөөнүнүн) токойлору 18 эле адамдын жоопкерчилигине кантип жүктөлгөндүгү кызыктуу.

Эгер азыркы мезгилде Батыштын токойлорун «индустрия» дарты чалса, биздин токойлорду «социалдык» дарт каптады десек болот. Өткөөл учурдагы экономикалык оор кырдаалга байланыштуу токой дарактары жана бадалдары турмуш-тиричилик үчүн, биринчи кезекте, отун үчүн аёосуз кыйылууда. Өз учурунда көмүрдүн запасынын көптүгүнөн «Орто Азиянын кочегарын» наамын алып келген Кыргызстанда калкты көмүр менен камсыздоо маселесин тез аранын ичинде чечпесе, жакынкы 15-20 жылда кээ бир райондордо (Алай, Чоң-Алай, Кара-Кулжа ж.б.) 70-80% токой массивдери толугу менен жок болушу ыктымал.

Чындыгында Өзбекстанга салыштарганда тарыхый-маданий эстеликтерге алда канча жарды Кыргызстан чет өлкөлүктөр үчүн биринчи кезекте тоолуу өлкө катары кооз табигый байлыктары менен кызыктуу. Азыркы күндө Европанын тоо токойлору толук «индустриялаштырылып», аз санда сакталып калган токой тилкелерин асфальт жолдор аралап, электр зымдары менен аркан жолдору кесип өсөт, ошондой эле ар кандай түрдүү өнөр жай жана туризм объектилери жыш жайгашкан. Кыскасы, бул аймакта жогорку киреше алууга умтулуунун натыйжасында тоо токойлору бүт антропогендик пайдаланууга «ылайыкташтырылган». Ошондуктан чет мамлекеттерден келген туристтер үчүн жергебизде али да болсо алгачкы көрүнүшүн сактап турган мөңгүлөргө, көлдөргө, дарыяларга, анан өзгөчө тоо токойлору кызыктуу. Токойлордун ден соолукту чыңдоочу эффектиси өтө чоң. Башкача айтканда, токойдо эс алуу нерв системасын нормалдаштырат, жүрөктүн иштешин жакшыртат, дем алууну тереңдетет, көңүлдү көтөрөт ж.б. Ошону менен бирге көпчүлүк токой дарактары фитонцид болуп чыгаруу касиеттерине байланыштуу алар каптаган аймактар санитардык-гигиеналык жактан эң таза болуп эсептелет.

Тоо токойлорунун рекреациялык гана эмес, экологиялык мааниси бар. Алар негизинен тоо капталдарында жайгашкандыктан сууну жөнгө салуу, топуракты сактоо жана селге каршы

кызматтарды аткарышат. Атмосфералык жаан-чачындардан пайда болгон жер үстүндөгү суу агымын кыртыш алдына өткөрүү менен топурактын жуулушун жана сел кубулушун басандатып турушат. Акыркы жылдардагы болуп жаткан жер көчкүлөрдүн, селдердин башкы себептеринин бири тоо токойлорунун жок болушу менен гана байланыштуу. Алар жылда республикабыздын казынасы үчүн миллиондогон сом чыгымдарды алып келүүдө. Демек, токой дарактарын өнөр жайлык кайра иштетүүдөн да табигый өсүп тургандагы абалы экономикалык жактан алда канча пайдалуу жана келечектүү.

Албетте, бүгүнкү күндө республикада токойлорду коргоо жана көбөйтүү максатында бир кыйла аракеттер болууда. Азыркы мезгилде токой секторун реформалоо, токой чарбасын башкаруу жолдорун иштеп чыгуу, өндүрүштүк ишмердикти менчик секторго өткөрүп берүү, токой чарбасын жамаат болуп жүргүзүү жана токой жаатында илимий изилдөөлөрдү иш-аракеттери жүргүзүлүп келе жатат. Республиканын бардык жер-жерлеринде жашылдандыруу жана токойлорду калыбына келтирүү чаралары кеңири жайылтылып, эрозиялык капталдарды, автомобиль жолдорунун бойлорун, сугат каналдарынын жээктерин, көчө бойлорун көрктөндүрүү жүрүп жатат. Бирок, белгилей кетүүчү жагдай, көп жерлерде отургузулган көчөттөрдүн өнүмдүүлүгү 30-40% ды түзбөсө, айрыкча шаар көчөлөрүндө 10-15%ды араң түзөт. Көчөттөр отургузулган соң андан ары аларга жеткиликтүү көңүл бурулбай калууда.

Биздин токойлорду экономикалык максатта пайдаланууда туризм тармагы гана сактап калышы мүмкүн, себеби, анын токой ресурстарын “визуалдык” (дээрлик кол тийгизбей) гана пайдаланып, киреше алууга мүмкүнчүлүгү бар.

Мындан ары тоо токойлору – улуттук туризмдин баалуу предмети катары илимий негизде корголууга, аймактык жана түрдүк жактан кенейтилүүгө тийиш.

Акыркы изилдөөлөргө ылайык, климаттык өзгөрүүлөргө эң чоң таасир көрсөтүүчү фактор – бул токойлор экендиги аныкталды. Жаан-чачын режимин сактап калуучу жана жаан-чачынды чакыруучу фактор токойлордун массиви экендиги так байкалып калды. Мына ушул жагынан алып караганда токой ресурстарын калыбына келтирүү стратегиялык мааниге ээ экендигин баса белгилеп кетиш керек. Бал жагдай Кыргызстан үчүн айтып болгус даражада маанилүү. Анткени, жыл сайын мөңгүлөр Кыргызстандын тоолорунда 1% га азайып барууда. Мындай динамиканын сакталышы абдан коркунучтуу чакырык.

Аймактардагы географиялык абалдын начарлашы, мөңгүлөрдүн деградациясынан улам Кыргызстандын туристтик ресурстарынын экономикалык баалуулугун азайтат да, өлкөнүн туристтик-географиялык потенциалын начарлатат. Демек, токойлорду отургузуу жана жашылдандыруу – бул Кыргызстандын глобалдык климаттык өзгөрүүлөргө каршы күрөшүүгө кошкон олуттуу жардамы болот жана туристтик потенциалды сактап калууга багытталган аймактык стратегия болуп кызмат кылат. Мындай аракеттер локалдуу аракет болгону менен “тышкы карыздын ордуна экологиялык иш-чара” деп аталган бүткүл дүйнөлүк программанын алкагында Кыргызстандын тышкы карызын азайтуунун келечектүү жолу болуп кетиши толук ыктымал.

Азыр Кыргызстанда мамлекет экологиялык маселелерге алгылыктуу көңүл бура албай жатат, себеби, экономикалык жактан күч-кубаты али жетишсиз. Декларациялар менен чектелген мамлекеттик саясат экологиялык коопсуздукту камсыздоо маселелерин приоритеттүү мүнөздө карай албай келет. Негизги көңүл социалдык жана экономикалык көйгөйлөргө бурулган чакта табиятты сактап калуу муктаждыктарына жеткиликтүү колдоо көрсөтүлбөйт. Мына ошондуктан токой чарбасындагы колдонулбай келе жаткан мүмкүнчүлүктөргө көңүл бурса болот.

Биздин оюбуз боюнча, реалдуу мүмкүнчүлүктөр төмөнкүлөр.

Биринчиден, зор потенциал балчылык менен байланыштуу, себеби токой зонасы балчылык үчүн мыкты табигый база болуп кетет. Азыркы кезде балчылыктын потенциалы толук пайдаланылбай жатат: жыл сайын болгону 2-3 миң т гана бал жыйналып алынууда.

Советтик доордо Кыргызстанда жылына 12-14 миң т ден соолукка өзгөчө пайдасы бар тоо балы өндүрүлчү. Бал өндүрүү жагынан Кыргызстан Союзда 3-орунда турчу (Литва менен Молдавиядан кийин). Бал өндүрүү кубаттуулугу көрсөткүчү боюнча Кыргызстан алдыңкы орундарды ээлеп турат (бир үй-бүлө ячейкасынан 30кг). Демек, балчылыкты жандандырууда чоң мүмкүнчүлүктөр бар экендиги талашсыз: 12-15 миң адамга жумушчу орундары түзүлүшү толук мүмкүн. Мындай социалдык эффект биздин тоолуу аймактар үчүн зор жетишкендик болоор эле. Ошол эле мезгилде балчылыктын туруктуу өнүгүшү чаңдаштыруунун оң таасиринен улам аймактардын флорасын жакшыртат жана туристтик-рекреациялык ресурстардын сапатын жогорулатат.

Экинчиден, Кыргызстанда токой продукциясын кайра өндүрүү тармагында ири потенциал ишке ашпай жатат. Бул жерде маанилүү жагдай – бул Кыргызстандын аймактарынын экологиялык тазалыгы. Экологиялык таза токой продукциясы дүйнөлүк рынокто сөзсүз өз керектөөчүсүн табат. Маркетингдин акыркы жетишкендиктерине таянган маркетинг кызматтарынын натыйжалуу үлгүлөрү азыркы санариптик доордо тез тарап жатат. Маркетинг аракеттерин санариптик негизде жүргүзүү келечектүү. Себеби, адистердин айтуусу боюнча, 2030-жылдарда сооданын 85%ы интернет чөйрөсүндө болот. Демек, электрондук сооданы пайдалануу менен токой продукциясына болгон туруктуу талапты түзсө болот. Мындай талапка жооп иретинде токой продукциясын кайра иштетүү, даяр жана чийки продукциянын тез таратып жеткирүүчү ишканалар ыкчам өнүгүшү мүмкүн. Мында мамлекет тарабынан салыктык жеңилдиктерди киргизиши натыйжалуу чара болот. Кайра иштетүү тармактары туруктуу жанданса, агротуризмди өнүктүрүү үчүн өбөлгө түзүлөт. Баса, Кыргызстанда карагай, алча, алмурут, бадам, долоно, чычырканак өңдүү дарак-бадалдардын кеңири аянттарынан жана буга кошумча башка жапайы токой массивтеринен жылына 600-700 миң т дарылык сырьё өндүрүп алууга болот.

Үчүнчүдөн, токой ресурстарын рационалдуу пайдалануу жана токой массивтерин кеңейтүү “жашыл” экономика принциптерин жайылтуунун негизинде экономикалык өсүшкө жетишүүнүн келечектүү жолу экендигин баса белгилеп кетүүгө толук негиз бар. Себеби, өткөн кылымда эле Кыргызстандын токойлорунун 50% кыркылып кеткен. Мына ушул жагдайды эске алганда Кыргызстандын аймактарында жаңгак плантацияларын отургузуу мыкты натыйжаларды бериши мүмкүн. Чүй, Фергана, Талас жана Ысык-Көл өрөөндөрүнүн адыр-тоо этектеринде жаңгак дарактарын отургузууга кыртыштык-климаттык шарттар бар. Ушул аймактарда жаңгак плантацияларын ачуу экономикалык жактан да натыйжалуу болот, анткени пайдасы аз жайыттардын ордуна ландшафты дурус токойлор пайда болуп, агротуризм менен экотуризмди да өнүктүрүп кетүүгө шарт жаралат.

Жаңгак 250-300 жыл өсөт жана бул жагдай жаңгак плантацияларын отургузууга багытталган инвестицияларды тартууга мүмкүнчүлүк берет. Ошол эле мезгилде жаңгак көчөттөрү салыштырмалуу бат өсүп, кыска убакытта эле түшүм бере баштайт (2-3 жыл). Бул жерде плантацияларга салынган инвестицияларды өзүн-өзү актоо мөөнөтү сыяктуу көрсөткүчтөрдүн эле негизинде баалабай, экологиялык коопсуздукту камсыздоо, кооздукка шайкеш визуалдык байкоого, келечектеги жаңы өнүттөргө негиз ачуу сыяктуу критерийлерге таянып, масштабдуу жана комплекстүү баалап караш керек. Адыр боорлорунун түз болбой, “өйдөлүш” болгондугу бул жерде конкуренттик артыкчылыкты камсыздайт, себеби, жаңгак жыгачтарына рельефтик түз эместик жагымдуу шарт болуп кызмат аткарат.

Жаңгак плантациялары абдан рентабелдүү: 1 га жаңгак токойлору бир жылда 10 т дан ашык продукция берет жана бул продукциянын баасы 20 000 доллардын тегерегинде болот. Дагы бир мыкты жагдай: жаңгак продукциясы баалуу азык болот да, ушул нерсе Кыргызстандын азык-түлүк коопсуздугуна оң таасирин тийгизээри бышык [5]. Ошол эле мезгилде кыртышты бекемдеген жаңгак токойлорунда биологиялык көп түрдүүлүк орноп, фауна менен флора дагы жанданат. Ал эми мындай жандануу, экологиялык туризмден сырткары, аңчылык туризмдин өнүктүрүүгө да өз салымын кошот.

Төртүнчүдөн, азыркы кезде Кыргызстанда тоо токойлорун жергиликтүү калк отунга деп кыйып салууда. Токойлордун азайышы туризмдин туруктуу өнүгүшүнө да терс кедергисин

тийгизбей койбойт. Демек, ушул көйгөйдү чечүү жолдорун издеш керек. Мында америкалык окумуштуулардын изилдөө тажрыйбасына көңүл бурсак болот. Алардын пикири боюнча, отунга болгон муктаждыкты дарактардын тез өскөн түрлөрүн (биринчи кезекте ольха жана платан дарактары) плантация кылып отургузуп чечсе болот. 125 чарчы км аянтта өскөн ольха же платан 80 000 адам жашаган шаардын бардык энергетикалык муктаждыктарын канааттандыра алат. Кыйылган участкалардо 2-4 жылдан кийин кыйууга жараган жыгачтар кайра өсүп чыгат. Окумуштуулардын эсеби боюнча, АКШнын территориясынын 3%ын “энергетикалык плантацияларга” айлантса, анда мамлекеттин (дүйнөдөгү эң көп энергияны пайланган өлкөлөрдүн биринин) бардык энергетикалык муктаждыктарын ошол жыйналып алынган отун менен толук камсыздаса болот [6].

Кыргызстанда 1990-жылдары Советтер Союзу ыдырап, республикалардагы жогорку бийликке жергиликтүү азаматтар келгенде башкаруу элиталары чет элдик рынок идеологиясын тараткан либералдарды пир тутуп, алардын айткан кеп-кеңешин толук аткарып турушкан. Колхоз-совхоз системасын тез убакыт аралыгында бузуп салган реформаторлор түпкүрүндө сабаты жетишсиз, рынокту начар түшүнгөн адамдар болгон. Дал ушундай мамиле Кыргызстандын көмүр казып алуу секторун бүлгүнгө учураткан. Көмүскө экономика менен чырмалышып жатып калган “көмүрчүлөр” калктын калың катмарын көмүр менен алгылыктуу камсыз кыла албай жаткан шартта диверсификация стратегиясына таянып аймактарда “отун плантацияларын” негиздөө экономикалык коопсуздукка жетишүү талаптарына толук жооп берет.

Кыргызстандын калкынын 67%ы айыл жерлерде жашашат, демек, энергетикалык муктаждыктын “улуттук структурасы” отунду пайдаланууга ыңгайлашкан. Мына ошондуктан аймактарда “отун плантацияларын” отургузуу жакшы натыйжаларды берет. Кайра эле “отун плантациялары” аймактардагы туристтик ресурстарды бекемдеп, аймактын экологиялык туруктуулугуна көмөк көрсөтөт. Кыргызстандагы “отун плантацияларынын” жер-жерлерде ийгиликтүү үлгүлөрүнүн өзү агротуризм үчүн туристтик объект болуп кызмат аткара алат.

Жергиликтүү калк рынок шарттарында туристтик ресурстарды рационалдуу пайдалана албай жатат. Бул абал жер-жерлерде ишке ашкан туристтик процесстерге катышкан кадрлардын даяр эместигинен, керектүү тажрыйбанын жетишсиздигинен кабар берип турат. Туристтердин коопсуздугун камсыздоодо да бир топ маселелер ийгиликтүү чечилген эмес. Жаз-жайда болсо коңшу мамлекеттер атаандаштыктын күчүнө багынып, терс рекламалык мааниси бар маалыматтарды жылда таратып жиберешет. Бирок кантсе да мамлекет менен коом туризмдин маанилүү тармак экендигин толук аңдап турат: 2001-жыл Кыргызстанда туризмди өнүктүрүү жылы деп жарыяланган.

Кыргызстан биринчи болуп Дүйнөлүк көчмөн оюндарын негиздеп, уюштура алды жана бул инновациялык идея коңшу өлкөлөрдө суктануу сезимдерин ойготту. Бул факт Кыргызстан элдеринин чыгармачыл талантынан кабар берет, лидерлик жөндөмүн тастыктап турат. Бирок бул алдыңкы жетишкендиктерди сактап калуу үчүн глобалдык атаандаштык күчөгөн кезде кыргыз турфирмалары алдыңкы менеджмент менен маркетинг тажрыйбасын ыкчам өздөштүрүп, туризмдин материалдык-техникалык базасын жакшыртып, инновациялык жана санариптик технологияларды натыйжалуу пайдаланышы керек. Тарыхый, географиялык жана социалдык-экономикалык шарттарга жараша Кыргызстандын туристтик ресурстары көбүраак “табият менен байланышкан” артыкчылыгын даңазалоо турат. Ошол эле мезгилде, мисалы, коңшу Өзбекстан тарыхый-архитектуралык мүнөздөгү туристтик ресурстарды пайдаланууга басым жасайт. Экономикалык натыйжалуулук принциптерине ылайык, ар бир өлкө колдо бар ыңгайлуу ресурстарды толук жана ийкемдүү пайдаланышы керек. Айталы, экстремалдык туризмдин келечеги кең түрү болгон – космостук туризмди Россия же АКШ гана реалдуу негизде дүйнөлүк рынокко сунуш кыла алат.

Корутунду

Жалпылатып айтканда, тоо токойлорун калыбына келтирүү Кыргызстандын туристтик-рекреациялык ресурстарына оң таасирин тийгизет. Азыркы күндөрдө урбанисттик процесстер күчөп жаткан жагдайда экстремалдык туристтердин саны өсүүдө, себеби,

ынгайлуу жашоо шарттарында ээликкендиктен өз жашоосун жандандырган окуяларга кызыккан адамдардын саны кескин көбөйдү. Экстремалдык туристтик ресурстар Кыргызстанда арбын: аңчылык туризми, кышкы туризм, тоо дарыяларында каяктар менен агып түшүү, тоо шарттарындагы велотуризм, спелеотуризм, альпинизм ж.б. Бирок экстремалдык туризм биздин аймакта тоо токойлорунун абалынан көз каранды, ошол эле мезгилде экотуризм тоо токойлору менен түз байланышта, анткени, тоо шарттарында токой системасы экологиялык бүтүндүктүн өзөгүн түзөт. Демек, тоо токойлорунун туризмдеги ролу жана орду чечүүчү мааниге ээ.

Дал ушул экстремалдык туризмди өнүктүрүү туристтик-рекреациялык тармактын потенциалын көп тараптан бекемдеп, туризмди негизги секторго айлантат. Себеби, экстремалдык туризмдин түрлөрүн жандандыруу менен Кыргызстандагы туризмдин сезондук мүнөзү жараткан терс маселелерди оң жагына чечсе болот. Мисалы, Ысык-Көлдө жана башка жайларда салттуу туризм жайында гана алгылыктуу иштеп, жергиликтүү эл бааны кескин көтөрүп жиберет. Туризмге түз жана кыйыр тиешеси бар баалардын жогорулашы бир топ туристтерди Кыргызстанга келүүдөн качырып, аларды атаандаш коңшу өлкөлөргө “түртөт”. Демек, туризмдин кышкы түрлөрү менен кошо экстремалдык туризмдин түрлөрүн комплекстүү негизде уюштуруу – мезгилдин актуалдуу талабы.

Тоолуу Кыргызстанда тоо токойлорун сактап, алардын сапатын жакшыртып, токой массивтеринин аянттарын кеңейтип баруу менен гана туризмди туруктуу негизде өнүктүрүүгө болот.

Адабияттар

1.Безруких В.А., Антоненко О.В., Костренко О.В. и др. Горно-таежные леса Восточного Саяна как потенциал природно-ориентированного туризма (в пределах Красноярского края) // Хвойные бореальной зоны, XXXVII, № 5 - 6, 2016. –С. 266-269.

2.Куттубаева Т.А. Особенности организации и развития туристско-рекреационной деятельности на горных территориях //Стратегия устойчивого развития регионов России. –С. 127-133.

3.Турдиев Т.И. Горные леса как региональный фактор устойчивого эколого-экономического развития Кыргызстана //Региональная экономика: теория и практика. –С. 56-63.

4.Чичикин Ю.Н. Единственные в мире. - Фрунзе: Кыргызстан, 1974. 10-б.

5.Турдиев Т.И. Отраслевые резервы Киргизии в свете реализации “зеленых” проектов // Материалы VII международной научно-практической конференции «Современные проблемы управления проектами в инновационно-строительной сфере и природопользовании», посвящённой 110-летию РЭУ имени Г.В. Плеханова, 12-16 апреля 2017г. Москва. – С. 163-168. (орус тилинде)

6.Гаврилов В. Много ли в мире углеводов // Наука и жизнь. – 1982. – №3. – С. 66-70. (орус тилинде)